

BIBLIOTEKE PRED ZIDOVIMA ODRŽIVOSTI: POSLIJE KRAJA RASTA*

LIBRARIES AT THE WALLS OF SUSTAINABILITY: AFTER THE END OF GROWTH

Mario Hibert Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke,
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
mario.hibert@ff.unsa.ba

UDK / UDC: 02:502/504:33

Pregledni znanstveni rad / Scientific review paper
<https://doi.org/10.30754/vbh.68.1.1333>

Primljeno / Received: 11. 10. 2024.
Prihvaćeno / Accepted: 29. 10. 2024.

Sažetak

Cilj. Cilj ovoga rada je uspostaviti okvir za razumijevanje ideje odrasta, kao i principa tzv. „ekonomije krafne“, sa posebnim fokusom na načine kojima knjižnice u svoju akcionu platformu za tranziciju ka novim ekonomskim principima mogu uključiti ciljeve održivosti koji su kompatibilni sa temeljnim bibliotečkim vrijednostima.

Pristup/metodologija/dizajn. U radu se kritički propituje mogućnost repolitizacije pojma održivost kroz teoriju odrasta, „ekonomije krafne“ i digitalnog odrasta te skiciraju smjernice za njegovo uključivanje u bibliotečki vokabular. Kritičko-teorijski pristup ima za cilj aktualizirati praktične doprinose bibliotečke zajednice u oblikovanju i rekonfiguraciji diskursa „održivosti“ kojim se ne dovodi u pitanje političko-ekonomski sistem koji je proizveo ekološku krizu.

Originalnost/vrijednost. Rad posebice akcentira sintagmu „digitalni odrast“ kako bi se ukazalo na nedostajuće razumijevanje konfiguracija tehno-društvenog, tehno-političkog razvoja koje nerijetko previdaju uticaj automatizacije, platformizacije i datafikacije, kao i materijalnost digitalnih tehnologija na ekološki i društveni otisak.

---

* Rad je napisan na bosanskom jeziku

Društveni značaj: Ekološka kriza i izbjegavanje klimatskog kolapsa traže alternative modernizacijskoj teoriji razvoja, razmatranje drugačijih misaonih formi koje su u stanju ponuditi drugačiji pojmovni okvir za repolitizaciju rasprava o razvoju kao i dekolonizaciju društvenog imaginarija o beskonachenom rastu. Kako odrast ocrtava znanstvenu i aktivističku produkciju istraživačkih tema kojima se produbljuju potencijali reinterpretacije fundamentalno neodržive pozicije suvremenog ekonomizma, društveni značaj ovoga rada može se sagledati i kroz poziv bibliotekama da u okvirima političke-ekologije revidiraju potencijale institucionalnog redizajna i inovacija.

Ključne riječi: biblioteke; digitalni odrast; „ekonomija krafne“; odrast; održivost

Abstract

Purpose. The aim of this paper is to frame understanding of the degrowth concept together with principles of doughnut economy in order to address how libraries can include in their action platform a bold new way of rethinking sustainability goals in line with the core values of librarianship.

Approach/methodology/design. Using critical approach to repoliticize the concept of sustainability this article brings degrowth theory, doughnut economy and digital degrowth into librarianship vocabulary. Critical and theoretical approach aims to actualize practical contributions of librarians' community in shaping and reconfiguring of sustainability discourse that does not question political and economic system which produced ecological crisis.

Originalnost/vrijednost. This paper especially articulates a syntagm “digital degrowth” for the purpose of underlining a deficit in understanding of developments in techno-social and techno-political configurations (automation, platformization and datafication). In other words, this article explains materiality of digital technology, its ecological and social footprint.

Social significance: Ecological crisis and avoiding the climate collapse asks for alternatives to the modernization theory of development as well as discussions on different concepts enabling alternative approaches to repoliticize sustainable development and decolonize imaginary of endless growth. Since degrowth delineates scientific and activist production of research topics that deepen potentials in limiting economic growth, social relevance of this paper dwells in addressing how libraries could utilize domain of political-ecology for institutional redesign and innovation.

Keywords: degrowth; digital degrowth; „doughnut economy“; libraries; sustainability

1. Uvod

Javni pristup informacijsko-komunikacijskim tehnologijama, medijska i informacijska pismenost, digitalna inkluzija, zelena tranzicija itd., samo su neke od istaknutih pozicija kojima biblioteke svojim uslugama doprinose provođenju UN agende o ciljevima održivog razvoja do 2030. godine. Sa druge strane, među

bibliotekarima i informacijskim stručnjacima, diskusije o „granicama rasta“¹ koje obuhvataju iznimno kompleksne debate o ekološki održivom obliku kapitalizma, promjeni načina investiranja u proizvodnju te nužnosti zaokreta spram dominantne ideje ljudskog progrusa „utemeljene na strategiji iz 18. stoljeća o neograničenom korištenju resursa, nastavku rasta i neobuzdanoj produkciji“ (Civallero i Moreno, 2016) iznimno su rijetke. Primarni cilj ovoga rada, međutim, nije podsjetiti na samu divergentnost intelektualnih tradicija koje za predmet istraživanja imaju ekološku političku ekonomiju, već upozoriti na značaj kritike ekološke održivosti kapitalističke ekonomije, posebice iz perspektive odrasta (fr. *décroissance*, engl. *degrowth*). Osim toga, rad posebice akcentira sintagmu „digitalni odrast“ kako bi se ukazalo na nedostajuće razumijevanje konfiguracija tehnološkog, tehnopolitičkog razvoja koje nerijetko previđaju uticaj automatizacije, platformizacije i datafikacije, kao i materijalnost digitalnih tehnologija na ekološki i društveni otisak.

Odrast predstavlja koncept tranzicije ka održivom društvu kroz pravedno ograničavanje proizvodnje i potrošnje koje povećava ljudsko blagostanje i unapređuje ekološke prilike (Schneider, Kallis i Martinez-Alier, 2010). Kako pojašnjava Kallis (2016: 10) „odrast zamišlja budućnost u kojoj društva žive unutar svojih ekoloških sredina, sa lokaliziranim ekonomijama koje pravednije distribuiraju resurse kroz nove forme demokratskih institucija“. Temeljne odrednice odrasta čine blagostanje, ekološka održivost i socijalna pravednost, a kako napominje G. Kallis „materijalna akumulacija više ne zauzima centralnu poziciju u kulturnom imaginariju“ (2016: 10). Teza o nesumjerljivosti ekonomskog rasta i ekološke održivosti, iz perspektive odrasta se najčešće dokazuje problematiziranjem izračuna blagostanja na osnovu BDP-a. Međutim, zalaganje za njegovo smanjenje se čini sporednim u odnosu na konstelacije visoko lokalizirane održivosti utemeljene na obnovljivim izvorima energije, konvivijalnim tehnologijama, participatornoj demokratiji, jakoj društvenoj kontroli nad ekonomijom i zajedničkim dobrima (engl. *commons*). Odrast dakle ne predstavlja tek koncept suprotstavljen tradicionalnom (linearnom) ekonomskom rastu,² već implicira kulturološki, materijalni i politički bijeg od dominantnog načina razmišljanja (Kallis, 2011) zagovaranjem smanje-

¹ Prva međunarodno objavljena studija o granicama linearног rasta odnosno spoznaja da ideja rasta ne može biti beskonačna obzirom na ograničene planetarne resurse objavljena je pod nazivom „Granice rasta“ 1972. godine, a potpisuje je istraživački tim tzv. „Rimskog kluba“. Analizom globalnih trendova rasta populacije i gospodarstva, te potrošnje resursa politički je prihvaćena teza o ograničenosti životnih resursa kao problem svjetskih razmjera. (Vidjeti više: Meadows i sur., 1972.)

² Među teoretičarima i zagovornicima odrasta ne postoji konsenzus u vezi sa neizbjegnošću kapitalističkog širenja (Andreucci McDonough, 2015), a to proizlazi iz ideološke raznovrsnosti samog pokreta.

nja potrošnje resursa u korist društveno ekološkog metabolizma.³ Ovaj je prijepor također potcrtao i K. Raworth (2017) modelom tzv. „ekonomije krafne“ (engl. *doughnut economics*), koji ujedno možemo smatrati i svojevrsnim kompasom cirkularne redefinicije ekonomskog modela rasta. Kako kapitalizam kroz svoju ovisnost o rastu (produktivizam i ekstraktivizam) ne može ponuditi program i praksu održive redistribucije viška, budući da kapitalistička ekonomija ovisi o BDP-u, odrast ne pronalazi svoje mjesto unutar političkih sistema čije institucije nisu ute-mljene na principima jednostavnosti, konvijalnosti i dijeljenja. Biblioteke kao institucije koje svojim postojanjem promiču neprofitne aktivnosti supstancialno ne pripadaju logici izračuna blagostanja zagovaranjem aktivnosti rasta, a njihovu temeljnju vrijednost čine upravo nekomercijalne aktivnosti koje, kao i mnoge druge suštinske aktivnosti po ljudsku dobrobit, čini „sustav vrijednosti koji je iznad novca“ (Smith, 2012). Drugačije rečeno, upravo njihov „neuspjeh da konkurišu u efikasnosti“ bibliotekama daje priliku da ponude „dručiju društvenu stvarnost“ (Mattern, 2014). U tom svjetlu možemo sagledati koncept odrasta kao priliku da se revitaliziraju pitanja društvene odgovornosti biblioteka i bibliotekara da koriste svoje strukture, zbirke i vještine kako bi načinili promjene u i sa svojim zajednicama promičući alternativne oblike pismenosti, načine učenja i postojanja demokratiziranjem konstrukcije i dekonstrukcije znanja. Drugim riječima, „to će tražiti od voditelja biblioteka da drugačije govore o tome što biblioteka jeste i kako bibliotekari rade svoj posao. To će od nas tražiti da sudjelujemo na radnim mjestima koja su usmjerena na blagostanje. To će tražiti od bibliotekara koji rade sa mladima da uključe eko-pismenost, empatiju i građansku svijest u usluge i programe na dubljem nivou. To će tražiti od bibliotekara odgovornih za razvoj zbirki da se povežu sa čitateljima i istraživačima na nove načine, definirajući kolekcije šire, izvan tradicionalne bibliotečke građe. To će tražiti bibliotekare koji ističu etos društvene kohezije, angažiranosti i osnaživanja u centar promišljanja. To će tražiti funkcioniranje i gradnju bibliotečkih objekata koji vraćaju ekosistemu, a ne samo uzimaju iz njega“ (Antonelli i sur., 2022: 137). Mogli bismo reći kako bibliotekari stoga ni same Ciljeve održivog razvoja⁴ ne bi trebali uzimati kao neupitne

³ Ovdje je potrebno napomenuti da ideja razdvajanja (engl. *decoupling*) ekonomске proizvodnje od okolišne degradacije koja je centralna za paradigmu tzv. „zelenog rasta“ nije održiva obzirom da je „ozelenjenje“ bogatih zemalja povezano sa njihovom sposobnošću da proizvodne sektore koji zahtjevaju značajne resurse i intenzivno zagodenje pomjere u siromašne zemlje. Višestruke kritičke studije „zelenog rasta“ ukazuju na ekološku neadekvatnost mjera koje se oslanjaju na isključivo na strategiju razdvajanja sa posebnim naglaskom na neophodnost izravnog smanjenja ekonomске proizvodnje i potrošnje u najbogatijim zemljama (Parrique i sur., 2019).

⁴ Arora-Jonsson (2023: 7) identificira tri ključne grupe kritika Ciljeva održivog razvoja 2030: a.) prvu grupu čine znanstvenici iz *mainstream* paradigmе razvoja, znanosti o održivosti, koji se primarno fokusiraju na ono što se može biti univerzalno primjenjivo u različitim kontekstima; b.) drugi pristup tzv. „internacionalistički pristup“ poziva na institucionalne/strukturalne promjene kako bi se pridobila globalna zajednica i bolja suradnja međunarodnih institucija u cilju da se od-

indikatore mjerenja napretka prema održivoj budućnosti već naprotiv, kako potvrđava D. Soudias (2021) biti spremni na minimiziranje reprodukcije neoliberalnog rezonovanja kao i transgresije institucionalnih ograničenja u vezi sa diskursima, politikama, resursima i tehnologijama.⁵ S tim u vezi ovaj rad ima namjeru ponuditi okvir kritičke refleksije za rekontekstualiziranje pojmove poput „održivost“, „odrast“, „cirkularna ekonomija“, „redistribucija znanja“, „digitalni odrast“, „eko-medijska pismenost“.

2. Od održivosti do odrasta. Alijansa i nijansa.

Održivost shvaćena kao ekološka opstojnost prepostavlja kako ekonomске i društvene aktivnosti računaju sa balansiranjem kapaciteta prirodnih sistema i međupovezanih dubokih kriza savremenih društava. Uzmemo li u obzir da se kraj demokracije kontemplira u nizu društvenih teorija (Runciman, 2018; Levitsky i Ziblatt, 2018;), kao i alarmantne prognoze o narušenosti planetarnih granica održivosti (na primjer, Rockstör i sur., 2009; Steffeni sur., 2015), repolitizacija pojma održivosti nameće se kao polazišna metodološka kretnja. Zbog toga, prije nego što se susretnemo sa pojmom „odrast“ (engl. *degrowth*), potrebno se podsjetiti kako sam pojam „održivost“ (engl. *sustainability*) nastaje iz potrebe za artikuliranjem odnosa ekonomskog rasta i razvoja i ekološke degradacije, te se kao takav već decenijama unatrag predstavlja kao globalni prioritet kako bi se dosegla okolišna održivost i društveno-ekonomска pravda. Prije skoro deset godina, Generalna skupština UN-a usvaja Agendu 2030 za održivi razvoj (UN, 2015) sa sedamnaest ciljeva usmjerenih na borbu protiv nejednakosti i nepravde, dokidanje ekstremnog siromaštva, kao i na opasnosti klimatskih promjena. Definirajuća logika kapitalizma, eksponencijalni rast u dinamici „akumuliraj ili umri“, međutim, nije napuštena, hegemonija rasta nije ostala upitna, naprotiv, kako pojašnjavaju Buch-Hansen, Koch i Nesterova (2024: 2) prijetnja ekološkim kolapsom je trasirala put tzv. zelenom rastu, odnosno nastavku ekonomskog rasta kombiniranog sa zaštitom „okolišnih usluga“, uz prateći optimizam tehnološkog inoviranja ka zelenijoj proizvodnji, poslovima i potrošnji. Zeleni, *eco-friendly*, marketinški model utemeljen je na konceptu održivog razvoja („zeleni konzumerizam“, prema Smithu, 1998; „zeleno spinovanje“, *greenwashing* prema Alves, 2009; Roszkowska-Menkes, 2021;

---

govori na opće aspiracije poput ljudskih prava; c.) treća grupa zauzima kritičko stanovište protiv univerzalističke neoliberalne ideologije koja se promovira u Ciljevima održivog razvoja te ih vidi kao reprodukciju manjkave paradigme razvoja.

⁵ Na sličan način je ovdje moguće podsjetiti na istraživanja o radikalno-demokratskom konceptu zajedničkih dobara koji se u kontekstu bibliotekarstva odnosi na kolektivne i dijeljene resurse, ideje, tehnologije i oblike znanja, te prakse pozajedničenja (engl. commoning). Drugim riječima, bibliotekari kroz koncept zajedničkih dobara mogu učiniti vidljivim procese komodifikacije informacija i znanja, osporavajući ih. Vidjeti više u: Soudias (2021).

„Green New Deal“ prema Hermanu, 2015; „zeleni poslovi“, „zelena ekonomija“ prema Cottleu, 2015), a da se pri tome nije približilo uklanjanju primarnih uzroka krize. Kako primjećuje Civallero i Moreno (2016: 17): „zeleni talas nije podbacio u nastojanju da se smanji ljudski uticaj na planet već je i pogoršao situaciju potičući nove prilike za biznis“. Združenost koncepata održivosti i rasta, kako zapažaju Buch-Hansen, Koch i Nesterova (2024: 13), pronaći ćemo i u 17 *Ciljeva održivog razvoja* uprkos dokazima koji sugeriraju da destrukcija i degradacija prirode, ne samo da ugrožavaju opstojnost same hegemonije rasta već ujedno prikrivaju još veći problem: prevladavajuću nesposobnost zamišljanja drugačijeg tipa društva. Naime, eko-društveni kolaps proistiće iz neodrživog životnog stila privilegirane manjine čovječanstva. Odrast (engl. *degrowth*), sa druge strane, kao društveni pokret nastao iz ekologizma, anti-kapitalizma i anti-konzumerizma, utemeljuje se na drugačijem imaginariju rada, proizvodnje, potrošnje, stanovanja, rodnih uloga, redistribucije resursa i procesa odlučivanja. Ova „nijansa“, za Civallera i Moreno (2016) je vjerovatno od temeljne važnosti budući da se suprotstavlja neokolonijalnoj supremaciji Prvog svijeta koja se ogleda u neodrživom korištenju prirodnih resursa kako bi se zadržao postojeći stil života na račun Trećeg svijeta. Francuski politički ekolog Andre Gorz, kojem se pripisuje kovanica „odrast“ nastala početkom sedamdesetih godina, ukazao je na inverziju rasta kroz subverziju prevlada-vajućeg načina života (Buch-Hansen, Koch i Nesterova, 2024: 5), drugačije govoreci, odrast nastoji identifikovati putanje, principe i procese transformacije nakon rasta (Liegey i Nelson, 2020: 20) pokazujući kako ekološka kriza ne može biti riješena isključivo tehničkim sredstvima već se prevashodno od bogatijih društava traži supstancialna promjena u načinu života, rada i potrošnje. U fokusu odrasta je prije svega radikalni zaokret spram dominantne ekonomске ideologije i društvenog imaginarija (Kallis, 2017) te osim što prepostavlja smanjenje materijalne ekstrakcije uz povećanje društvenog blagostanja (od rasta do redistribucije viška) odrast prepostavlja i istraživanja samih izvora rasta (Liegay i Nelson, 2000: 21). Na taj način odrast se uspostavlja kao misaona forma i praktična alternativa postojećem modelu društvenog uređenja, te kao takav „polazi od aksioma da društveni napredak ne mora nužno biti ekološki neodrživ, ali i da je pojmovni okvir produktivizma i ekonomskog rasta kojim se dosad određivalo napredak, danas empirijski prokazan kao biofizički i društveno neodrživ“ (Domazet i Cik 2023: 195).

3. U potrazi za ograničenjima rasta

Iskorak ka uspostavi društveno-ekonomskog sistema koji se ne bavi samo smanjenom proizvodnjom već „zamišljanjem i izgradnjom drugačijeg društva – društva koje uspijeva samo sebe uvjeriti u to da ima dovoljno i da ne treba više akumulirati“ (Kallis, Demaria i D’Alisa, 2016: 19) predstavlja put ka rekonstrukciji društva dizajniranog da stvara ekonomsku, političku i društvenu jednakost. Teza

o važnosti društvenih granica rasta temeljna je za odrast (Kallis 2016: 137–140 u Kallis, Demaria i D’Alisa, 2016), a to zapravo znači privremeni rast u potrošnji za globalno siromašne uz smanjenje životnog standarda za one koji žive iznad pravedne i održive granice (što podrazumijeva značajne promjene životnog stila i navika). Koncentracija bogatstva i moći dakle traži dramatičnu izmjenu. Bez da ulazimo u postojeće ideološke, političke, filozofske razlike između odrasta i cirkularne ekonomije već otvorimo prostor kolaboracije i dijaloga (Buch-Hansen, Koch i Nesterova, 2024: 135) u potrazi za društvenim ograničenjima o kojima govori Kallis (2016) možemo se zaustaviti na jednom od ključnih pitanja koje postulira K. Raworth (2017): zašto rast zasnovan na bruto nacionalnom dohotku (BDP) predstavlja krajnji cilj naše kulture? Premda se ekonomije diljem svijeta promatraju prvenstveno kroz BDP, njegovo propitivanje kao ključne mjere blagostanja u 21. stoljeću ne samo da je sve učestalije uslijed klimatske krize i dubokih društvenih nejednakosti već se kritike ekonomskog rasta, posebice iz perspektive odrasta, tiču fetišizacije rasta,⁶ napretka i razvoja kao obećanja društvenog prosperiteta. Naime, ekonomski rast nužno ne dovodi do poboljšanja kvaliteta života, nprotiv, materijalno bogatstvo koje nastaje iz profitiranja na prirodnom, društvenom i ljudskom kapitalu, predstavlja iznimno redukcionistički način mjerjenja blagostanja. Osim toga, prepoznavanje i ukazivanje na nedostatke mjerjenja društvenog napretka prevashodno bruto nacionalnim dohotkom (BDP) ovisi o tome šta mjerimo i kako mjerimo, te je za ocjenu političko-ekonomskog uspjeha iznimno važno također spomenuti kako bruto nacionalni dohodak može rasti istovremeno uz porast nejednakosti, ekološke degradacije, društvenog blagostanja. Naime, društvena i okolišna cijena rasta, kao i regionalne ekonomske nejednakosti, se ne reflektiraju kroz BDP baš kao ni informacije o distribuciji ostvarenih dohodaka (Deaton i Schreyer, 2021). Alternativni pristupi mjerjenju napretka stoga odavno više nisu nepostojeći,⁷ međutim odrast osim što odbacuje rast kao strategiju održivosti (Latouche 2009; Kallis 2017; Kallis i sur., 2018; Hickel, 2020) primarno insistira na pravednom smanjivanju proizvodnje⁸ i potrošnje koje povećava blagostanje ljudi

⁶ Iznimno je bitno napomenuti kako korištenje BDP-a kao indikatora nipošto nije samo po sebi pogrešno već se on koristi na pogrešan način (Stiglitz, 2009). Upravo je J. Stiglitz među prvima isticao tzv. „BDP fetišizam“ naglašavajući opasnost korištenja BDP-a budući da ignorira ekonomske nejednakosti.

⁷ Jedan od prvih pokušaja datira još iz 1990.-e godine u vidu UN-ovog Indeksa ljudskog razvoja (engl. *Human Development Index – HDI*), a brojne zemlje razvijaju i svoje vlastite indikatore mjerjenja dimenzija blagostanja.

⁸ Ovo se posebice odnosi na zemlje globalnog sjevera koje su povijesno bile i najodgovornije za veću količinu emisije stakleničkih plinova upotreboti fosilnih goriva. Disproporcija u kontekstu odgovornosti za klimatske promjene traži kompenzacije i reparacije za one zemlje koje ne snose odgovornost za prekomjerne emisije koje destabiliziraju klimu, a prema izračunu Fanning i Hickel (2023) riječ je o dugu od 192 triliona američkih dolara zemljama globalnog juga (odšteta od 7% godišnjeg BDP-a do 2050.-e).

i poboljšava ekološke uvjete na lokalnoj i globalnoj razini kako kratkoročno tako i dugoročno (Schneider, Kallis i Martinez-Alier, 2010). Drugim riječima, odrast je svojevrsni društveni reinžinering za dobar život unutar planetarnih granica. U tom svjetlu, planirano i ciljano smanjivanje BDP-a na put prema održivosti u svjetlu odrasta ne otvara samo političku debatu o tome koje se aktivnosti moraju kontrahirati, a koje moraju rasti, već potvrđava važnost da se selekcija ne smije prepustiti tržištima (Kallis, 2011). Odrast stoga ima posebno mjesto i u samoj kritici *Ciljeva održivog razvoja* budući da je ekonomski razvoj fundamentalan u njihovom diskurzivnom okviru (posebice potcijelu br. 8.1. naslovljenom „kontinuiran ekonomski rast po glavi stanovnika“ u kojem se isti eksplicitno potiče⁹). Za dosezanje ambicioznih ciljeva ublažavanja klimatskih promjena i ekološke degradacije potrebno je razdvajanje (decoupling) ekonomskog rasta i uticaja na okoliš. Fletcher i Rammelt (2017) ideju razdvajanja smatraju fantazijom pokušaja da se pomire ciljevi smanjenja siromaštva i zaštite okoliša uz zadržavanje profitabilnosti. Naime, predominantnost ciljeva ekonomskog rasta nad okolišnom održivosti zapravo manifestira ideološka ograničenja samih *Ciljeva održivog razvoja* te se tenzija zaštite okoliša i ekonomskog rasta samo produbljuje budući da se uspostavljene globalne hijerarhije ne dovode u pitanje niti istražuju alternativni političko-ekonomski imaginariji. Naprotiv, inherentne kontradikcije ostaju prisutne, te se kroz *Ciljeve održivog razvoja* promoviraju neoliberalne vrijednosti ekonomskog razvoja (Weber, 2017). Stoga, globalna društvena i okolišna pravda potrebuju kako debate, tako i modele za „holističko poimanje ekonomskih nada i geofizičkih pokretača u pozadini zelene ekonomije i odrasta“ (Domazet, 2014: 30), drugačije rečeno, „pravedna održivost zahtijeva prelazak suvremenih društava na drugačiju organizaciju protoka energije i materijala te drugačiju raspodjelu blagostanja u razvijenim zemljama globalnog sjevera“ (Domazet i Cik, 2023: 193).

4. „Ekonomija krafne“ u odrastu

Model poznat pod nazivom „ekonomija krafne“ (engl. *doughnut economy*) utedmeljen je najprije u seminalnom radu K. Raworth iz 2012. godine, te pet godina kasnije u njezinoj knjizi o ekonomiji krafne (Raworth, 2017). Istražujući mogućnosti redefiniranja obilja, redistribuciju i kompenzaciju resursa te ograničavanje proizvodnje i produktivizma autorica traži oblik za redizajn, regeneraciju i transformaciju postojećeg sistema. Nudeći svojevrsni kompas za društva koja žele smanjiti svoj pritisak (otisak) na planetu Zemlju, ekonomija krafne polazište nalazi u novoj paradigmi istraživanja globalnih ekosustava i društveno-ekološkog međudjelovanja kombinirajući koncept planetarnih granica sa komplementarnim

⁹ Prema Hickelu (2020: 874) „da bi se održao rast po glavi stanovnika od 1.85%, BDP bi trebao rasti za 2.96% godišnje. Prema tom omjeru globalna bi se ekonomija trebala proširiti 55% do 2030-e“.

konceptom društvenih granica.¹⁰ Cilj ekonomije krafne je osigurati zadovoljenje potreba svih ljudi unutar granica planete Zemlje uz smanjenje planetarnih i društvenih granica opterećenja osnaživanjem prepostavki za dosezanje društvene pravednosti kroz transformacije za prilagodbu i ublažavanje klimatskih promjena. Model krafne je zamišljen kao američka slastica, šuplja krafna (engl. *doughnut*) ili pojas za spašavanje, halka itd. Budući da je naziv „krafna“ već dominantno prihvaćen, model je najjednostavnije pojasniti time što unutarnji krug krafne predstavlja zonu lišenosti (ekonomija koja ne proizvodi dovoljno potrebnih roba i usluga da stanovništvu osigura adekvatne razine hrane, skloništa, zdravstvenih usluga itd.) dok vanjski rub predstavlja granice ekonomskog rasta nakon kojeg ekonomija počinje da nadmašuje prirodne resurse planete Zemlje vodeći ka devastirajućim posljedicama poput globalnog zatopljenja, acidifikacije oceana itd. K. Raworth koristi moć vizualizacije i snagu ilustracije da, koristeći primjer krafne, metaforički prikaže i objasni ključne premise reimaginacije prioriteta ekonomске politike da ostane unutar granica vanjskog i unutarnjeg oboda kruga (u granicama krafne) kako bi se dosegao puni spektar ljudskih potreba ali ne nauštrb mogućnosti planete Zemlje da osigura resurse za opstanak ljudske civilizacije. Nadalje, K. Raworth (2017) navodi sedam načina razmišljanja kao ekonomist 21. stoljeća: 1. promjena cilja (od BDP-a kao mjere društvenog progresa ka kreiranju društvenog temelja blagostanja utemeljenog na regenerativnoj i redistributivnoj ekonomiji); 2. viđenje šire slike (od samodovoljnog tržišta ka uklopljenoj ekonomiji); 3. hranjenje ljudske prirode (od racionalnog ekonomskog čovjeka vođenog vlastitim uskim ekonomski interesom do društveno međuvisnih i prilagodljivih ljudi); 4. snalažljivost sa sistemima (od mehaničke ravnoteže do dinamične kompleksnosti); 5. dizajn za distribuciju (pomak sa stanovišta da ekomska nejednakost nije neizbjegno obilježje ekonomskog sistema već propust u njegovom dizajnu koji se da popraviti); 6. stvaranje kako bi se regeneriralo (prihvatanje da nam ekološka ograničenja nameću potrebu za regenerativnom cirkularnom ekonomijom); 7. biti agnostik spram rasta (otkrivanje kako ekonomija može nadići ovisnost o rastu). Napori da se ekonomija demokratizira, dekomodificira i dekarbonizira u modelu krafne su pronašli vrlo primjenjivu, holističku viziju za djelovanje u okvirima ekološki sigurnog i društveno pravednog prostora. Važno je napomenuti da

¹⁰ Pojmovni okvir granica i pragova, analitika pravedne raspodjele opterećenja planetarnih pod-sustava i dobrobiti ostvarenih razvojnom infrastrukturom nazvan ekonomija krafne (Raworth, 2017 navedeno prema Domazet i Cik, 2023) utemeljuje se na granicama, kvalitativno određene po važnosti za Zemljin ekosustav i kvantificirane u odnosu na otklon od relativne stabilnosti klimatskih i biofizičkih procesa u holocenu, određuju apstraktni „sigurni operativni prostor za ljudsko društvo“ (Rockström i sur., 2009), a kako navode Domazet i Cik (2023: 196) „da bi vizualizirali planetarne granice Rockström i suradnici (2009) oslikali su krug s klinastim udjelima kojima odgovara devet ključnih varijabli. Boja klinastih dijelova kruga označava jasnom slikom jesu li granice (numerički normalizirane na vanjsku obodnu kružnicu) prekoračene ili ne, te prikazuje doseg prekoračenja razmjerno protežući pripadni obojeni klinasti segment izvan rubne kružnice“.

iako ekonomija krafne prepoznaće da je rast važan, njome se posebno insistira na posljedicama rasta i transformaciji degenerativnih ekonomija u regenerativne i distributivne sustave kako bismo poštivali ograničenja planete Zemlje i osigurali održivost života na njemu. Model ekonomije krafne se danas koristi u naučnoj komunikaciji i poučavanju, osmišljavanju javnih politika i procesa održive tranzicije, progresivnom poduzetništvu, urbanizmu i civilnom društvu kako bi se rekonceptualizirali i rekonceptualizirali postojeći sustavi zasnovani na zastarjelim, neznanstvenim i destruktivnim ekonomskim modelima (Raworth, 2017). Ipak, kako navode M. Domazet i T. Cik (2023) model ekonomije krafne pokazuje niz manjkavosti¹¹ kada se posmatra iz perspektive odrasta budući da u njega nije moguće ugraditi dominantne odnose moći, društvene vrijednosti i norme koji su glavni pokretači prekoračenja granica i nedostizanja ciljeva (Brand i sur., 2021, navedeno prema u Domazet i Cik 2023: 199), te se kao takav može koristiti tek za „tehnokratske pristupe rješavanju zagadenja okoliša kao dominantnog pitanja održivosti“. Na tragu istraživanja O’Neilla i suradnika (2018) koji su u model ekonomije krafne uveli izmjene kako bi se sveli na prikladne državne i regionalne razine, kako ističu Domazet i Cik (2023) izvorni model je transformiran u odrastničkom ključu.¹² Model tzv. „odrastničke krafne“ nastao je modifikacijom izvorne vizualizacije planetarnih granica i društvenih temelja u modelu ekonomije krafne K. Raworth te se može smatrati alatom procjenjivanja trenutnih okolišnih i društvenih kapaciteta država da kreiraju ekološki i društveno održiv modus operandi (Domazet, Fischer i Koves, 2023). Odrastničku krafnu čine tri segmenta: biofizički (klimatske promjene i zagađenje; priroda i resursi), socio-ekonomski (materijali i infrastruktura; društvena pravednost; demokracija) i kulturni (demokratski potencijal; environmentalizam; klimatski skepticizam), te kao takva „postavlja osnovni pojmovni i analitički okvir za novu paradigmu pravedne održivosti koja uključuje biofizičke, društveno-ekonomske i kulturne tematske segmente, te vizualizaciju jaza između sadašnjeg stanja i utvrđenih granica i ciljeva u svakom od njih“ (Domazet i Cik 2023: 213). Istraživanja ekonomije krafne Instituta za političku ekologiju u Zagrebu su zapravo dovela ne samo do preoblikovanja načina vizualizacije planetarnih granica i društvenih temelja već novog načina refleksije ograničenja sigurne, pravedne i održive (odrastničke) tranzicije te se takav model

¹¹ Manje je poznato kako je model „ekonomije krafne“ uz široko međunarodno priznanje i vidljivosti također izložen i nizu primjedbi i kritika. Vjerovatno jedno od najizravnijih i citiranijih osporavanja jeste recenzija B. Milanovića (2018). Ovdje je potrebno također napomenuti kako Milanović (2017) nema nimalo blaža stanovišta ni kada je u pitanju odrast posebice u vezi sa temama o načinima kako trenutačni globalni BDP treba distribuirati. Vidjeti više u Milanović, 2018; 2017.

¹² Operacionalizaciju izvornog modela krafne Domazet i Cik predstavljaju kao rezultat intervencija u okviru projekta „METAR“ primjenjenom na održivost gradova Slavonski Brod, Pula, Zadar i Zagreb.

može posmatrati i kao instrument za kreiranje strateških politika blagostanja na nacionalnim nivoima.

5. Biblioteke u odrastu

Uloga i mjesto biblioteka u razvoju demokratije, civilnog društva, kulture i obrazovanja, njihov potencijal da podupiru društvene temelje ljudskog blagostanja prepoznatljiva je misija utkana u profesionalne vrijednosti. IFLA, na primjer, jasno stoji iza podrške integraciji *Ciljeva održivog razvoja 2030*, od promocije pismenosti, pristupa informacijama, digitalne inkluzije itd., sve do aktivnosti, projekata i programa koji podupiru donosioce odluka da u bibliotekama prepoznaaju partnera zagovaranja ekološke odgovornosti inspirišući promjene u lokalnim zajednicama. U proteklim decenijama biblioteke pokazuju iznimnu posvećenost doprinosu održivim praksama razvoja tzv. zelenih biblioteka. Prema definiciji IFLA-ine Sekcije za okoliš, održivost i biblioteke (engl. *Environment, Sustainability and Libraries – ENSULIB*), zelena i održiva biblioteka je ona koja uvažava ekološke, ekonomske i društvene aspekte održivosti.¹³ Ipak, kapitalistički model proizvodnje, distribucije i potrošnje koji stoji na prepostavkama neprestanog rasta uključujući kolonizaciju i komodifikaciju (javnih prostora, ekosistema, resursa, znanja itd.) uprkos kritičkim istraživanjima i praksama znanstvenika i aktivista koji traže repolitizaciju koncepta održivosti u bibliotečkim krugovima je iznimno rijetko prisutan. Neutralnost u diskursu biblioteka i bibliotekara je stoga u potpunosti neprimjerena: „biblioteke ne bi trebale biti pasivni dobavljači podataka, fizičkih prostora i tehnoloških sredstava... biblioteke mogu distribuirati anotirane bibliografije ili slobodno dijeliti dostupne resurse o nemogućnosti beskonačnog rasta u konačnom svijetu, biofizičkim ograničenjima, klimatskim promjenama, entropiji...iza svojih polica, biblioteke mogu biti izvor odabranih, visoko kva-

¹³ Zelene i održive biblioteke mogu biti bilo koje veličine, ali trebaju imati: ekološki prihvatljive zgrade i opremu: emisije i karbonski otisak zgrade i opreme aktivno se smanjuju; načelo zelenog ureda: poslovne rutine i procese koji su ekološki održivi; održivo gospodarstvo: pazi se na potrošnju te se potiče i razvija kružna ekonomija i ekonomija dijeljenja, što ih čini pristupačnim cijeloj zajednici; održive knjižnične usluge: relevantne i aktualne informacije lako dostupne korisnicima, nude se zajednički prostori, uredaji i edukacija o ekološkoj tematiki, radni procesi su ekonomični, a knjižnica ima pozitivan karbonski otisak; društvena održivost: podrazumijeva dobro obrazovanje, pismenost, društvenu angažiranost, kulturnu raznolikost, inkluziju i opću uključenost – knjižnica aktivno radi na smanjenju nejednakosti; upravljanje okolišem: okolišni ciljevi odgovaraju SMART principu (*Specific* – specifičan, *Measurable* – mjerljiv, *Achievable* – dostižan, *realistic* – realan i *Timebound* – vremenski ograničen); knjižnica radi na smanjenju vlastitog negativnog utjecaja na okoliš, a knjižnična politika zaštite okoliša, njena provedba i rezultati predstavljaju se široj publici; predanost općim ekološkim ciljevima i programima: predanost vodena *Ciljevima održivog razvoja UN Agende 2030* i *Pariskim sporazumom o klimatskim promjenama* te srodnim ekološkim certifikatima i programima. Usp. IFLA (2022a) i IFLA (2022b).

litetnih informacija za obrazovne institucije na različitim nivoima, društvenim i kulturnim organizacijama...akcijama koje vode ka odrastu“ (Civallero i Plaza Moreno, 2016: 34). Drugim riječima, kako upozoravaju E. Civallero i S. P. Moreno, biblioteke bi mogle preuzeti „ekosocijalističku etiku“ (Löwy, 2002, 2004, navedeno prema Civallero i Plaza Moreno, 2016) odnosno pozicije koje izuzimaju pretjerano optimistične vizije u vezi sa ozbiljnošću ekološke krize. U artikuliranju antikapitalističkog otpora apropijaciji, kompeticiji, akumulaciji, konzumerizmu, merkantilizmu, ekstraktivizmu te zagovaranju zajedničkih dobara, javnih i kolektivnih interesa društva i na koncu odrastu Civallero i Moreno (2016) aktualiziraju neke od temeljnih načela kritičkog bibliotekarstva. Emancipatorni ideali jednakošt, demokratije i zajednice načelno prožimaju bibliotečku teoriju i praksu, dok sa druge strane kritički pristupi bibliotekarstvu i informacijskim znanostima, koji problematiziraju pozicije moći i društvene prakse koje ih perpetuiraju nerijetko ostaju na marginama profesije. Ako biblioteke kao mesta kulturne produkcije pomazu konstrukciji želja i očekivanja zajednica te aktivno odgovaraju na njihove iznesene želje (Budd, 2003: 22) nesvjesna ili nepriznata upotreba simboličke moći u njihovim politikama i praksama, kako napominje J. Budd, rezultira nedostatkom promišljanja etičke društvene akcije. Društvena odgovornost bi tako mogla biti artikulirana i u otvorenom priznanju javnog poraza spram komodifikacije informacija i znanja.¹⁴ Kako navode Lawson, Sanders i Smith (2015: 15) komodifikacija informacijske profesije uvjetovana je autoritetom neoliberalne hegemonije: „vrijednost informacije i znanja kao javnog dobra za intelektualni i društveni napredak je sada sekundarna njezinoj primarnoj smislu ekonomske učinkovitosti“. Nadalje, fetišizacija produktivnosti kao i neprestane prijetnje mjerama štednje kao svojevrsna kazna za neučinkovitost (biblioteka) u kapitalističkim društvima su ujedno alati odvraćanja radne snage od razumijevanja društvene razgranatosti proizvoda njihovog rada (Nicholson i Seale, 2018). Stoga se može učiniti kako retorika neutralnosti, kada su u pitanju zelene biblioteke, ustupa mjesto kritičkom stanovištu glede proklamovinih vrijednosti održivosti, međutim, gotovo je nemoguće navesti primjere koji unutar struke nedvosmisleno problematiziraju „zelenu“ agendu kao paradigmu novog kapitalističkog rasta.¹⁵ Moguće da principi koje biblioteke utje-lovljuju jesu vrsta „realne utopije“ obzirom da opстоje na temeljno antikapitalističkim principima (pristup i distribucija), ali također i zbog toga što ih je moguće naći u alternativnim prijedlozima za društvene promjene kao i u dugoročnim političkim strategijama za društvenu pravdu i ljudsku emancipaciju (Wright, 2011). Jedan takav prijedlog možemo pronaći u recentnom istraživanju M. Antonelli, R. Tanner, R. S. Aldrich i A. K. Ho (2022) pod nazivom „Biblioteke u ekonomiji krafne“ gdje su pored još jedne napomene glede urgentnosti zaokreta u svjetskoj

¹⁴ Vidjeti više: Hibert, Mario (2018).

¹⁵ Kako zapažaju Civallero i Moreno (2016: 35): “ne postoji ‘zeleni’ kapitalizam pomiren sa prirodom na kratke i duge staze; kapitalizam je inherentno ekspanzivan”.

ekonomiji uslijed klimatskih izazova, ističu upravo principi ekonomije krafne kao smjernice za biblioteke da također propitaju kulturu ovisnosti o rastu. Autori nagašavaju kompatibilnost sedam principa izvedenih iz modela ekonomije krafne koje je istaknula K. Raworth sa temeljnim bibliotečkim vrijednostima te navode sedam načina pomoću koji biblioteke mogu doprinijeti društvu u tranziciji prema ekonomiji 21. stoljeća (Antoneli i sur., 2022: 130):

1. Razumjeti kako vrijednost biblioteka nije u onome što čine dostupnim besplatno već pravičnosti koju osiguravaju kroz pravednu distribuciju usluga. Potrebno je raditi na pravičnoj distribuciji bibliotečkih usluga, a područja u najvećoj potrebitosti bi trebala dobiti izdašnu podršku.
2. Iznova zamisliti i mjeriti kako bibliotečke funkcije koriste trostruku definiciju suštine održivosti: briga za okoliš, ekonomске potrebe i društvena pravda, te uključiti biblioteku u ekonomiju aktivnim angažmanom sa predvodnicima zajednica, lokalnim upravama i lokalnim biznisima. Kontinuirano identifikovati novonastale potrebe koje proširuju pristup usluga-ma koje vodi zajednica. Naglasiti i cijeniti ljudske odnose koji stoje kao primjer brige jednih za druge i brige za prirodu. Primijeniti princip da su ljudski odnosi u samoj suštini naše struke kao i načini kojima dizajniramo i osiguravamo usluge i programe. Povišena empatija, raznolikost, kolab-ativnost, suosjećanje i pravda su najbolja mjerila uspješnosti.
3. Razumjeti da je sve povezano i u međusobnom odnosu. Svaka akcija ima reakciju. Bibliotečke sisteme će trebati razvijati i redizajnirati kako bi odgovorili na evoluirajuće potrebe. Sistemsko mišljenje je potrebno kako bi se riješili neki od najtežih problema i adresirale temeljne sprege povratnih petlji u alokaciji resursa, isporuci informacija i pristupačnosti. Kako bi se razumjele povratne petlje možemo mjeriti uticaj naših interakcija na ljudske živote umjesto broja transakcija.
4. Dijeljenje je jedna od najprepoznatljivijih usluga koje biblioteke nude. Redistribucija bogatstva informacija osnažuje pojedince i zajednice. Inovačije sa informacijskim zajedničkim dobrima se moraju nastaviti i uključiti širenje poštene upotrebe, univerzalne usluge širokopojasnog prijenosa, pristup tehnologiji, makerspace zajednice i smanjivanje zapreka uključujući eliminacija novčanih kazni.
5. Uvažavanjem ciklusa stvaranja, propadanja i obnove kojima se regenerira planeta Zemlja možemo procjenjivati naše zgrade u mogućnostima da čuvaju energiju i vodu te osmišljavati programe i prakse koji prepoznavaju da smo dio prirode. U prirodnom okruženju biološki nutrijenti su u beskonačnom krugu potrošnje i obnove. Za izgrađeno okruženje u kojem se tehnički materijali na koncu pokvare, možemo smanjiti neučinkovitost

produljenjem korisnog života predmeta popravkama, ponovnim korištenjem i recikliranjem.

6. Ponovo učiniti prioritetnim naše usluge kao odgovor na potrebe naših korisnika umjesto ih bazirati na onome što mislimo da one jesu. Usluge se nužno ne moraju proširivati da bi bile uspješne. Oslobađanje od naslijednih usluga i refokusiranje može donijeti uspjeh.

Neosporno je da biblioteke mogu, trebaju i moraju biti mesta aktualizacije mreža podrške i usluga kako bi facilitirali proizvodnju znanja u lokalnim zajednicama i jačali ih, akteri korisničkih zajednica na podizanje svijesti u vezi sa društvenim nejednakostima i devastaciji okoliša, značaju redistribucije bogatstva u svim njegovim formama, zagovaratelji otvorenog pristupa, promotori (digitalnih) zajednički dobara, otvorenih obrazovnih resursa itd. Bez epistemoloških i ontoloških alternativa narativu rasta promjene u načina razmišljanja neće donijeti sve učestaliji pozivi sa stručnih skupova koji atribuiraju „zelene knjižnice“ projektnim sloganima o ciljevima održivog razvoja. Ono što iznimno rijetko čujemo u bibliotečkom diskursu nisu zapravo glasovi o emancipatornim alternativama već izravne artikulacije o zarobljenosti i ovisnosti o „potrošačkom, ekstraktivističkom i izrabljivačkom mentalitetu koji trenutno upravlja našom ekonomijom“ (Antonelli i sur., 2022: 137). U tom svjetlu, odrast predstavlja misaonu i aktivističku platformu konfrontiranja sa akterima odgovornim za globalnu nejednakost i planetarno uništavanje jednako kao i odbijane političkog konsenzusa o tome da su tehnološke inovacije koje zahtijevaju rast najbolji način borbe protiv klimatskih promjena. Da li su bibliotekari spremni da iz odrastničkih pozicija artikuliraju svoje mjesto u političkim zahtjevima s onu stranu kapitalizma stoga postaje iznimno važno baš kao i insistiranje na produbljivanju potencijala za konstrukciju imaginarija alternativnih praksi „hegemoniji rasta“ (Schmelzer, 2016).

5. Digitalni odrast

Adresiranjem kapitalističkih, imperijalističkih, kao i okolišnih dimenzija digitalne moći (koje zajedno produbljuju globalne nejednakosti i guraju ekosistem planete prema sve bližem kolapsu) uokviruju se prepostavke za istraživanja u domeni digitalnog odrasta. Kako zapaža M. Kwet (2024: 9), analiza globalnih uticaja high-tech ekonomije (preciznije govoreći, kritička teorija digitalnog kapitalizma¹⁶) nedostajuća je dimenzija teorije (i prakse) odrasta budući da njezini proponenti iznimno rijetko propituju način na koji se digitalno društvo povezuje

¹⁶ Kako navodi C. Fuchs (2024: 190) digitalni kapitalizam predstavlja dimenziju kapitalističkog društva gdje su procesi akumulacije kapitala, moći odlučivanja i reputacije posredovani i organizirani uz pomoć digitalnih tehnologija, a ekonomski, politički i kulturni procesi rezultiraju digitalnom robom i digitalnim strukturama. Radi se o antagonističkoj dimenziji društva koja

sa odrastom: „kad je riječ o tehnologiji, većina odrastničkog istraživanja i aktivizma fokusirano je na zelene tehnologije poput solarnih panela, vjetroturbine, ali ne i na odnos kompanija poput Googlea, Microsofta i Facebooka sa odrastom. Stoga, digitalni odrast kroz prizmu repolitizacije tehnologije dovodi do novih uvida u karakter klimatske krize adresirajući izazove digitalizacije, algoritmizacije i platformizacije svih segmenata naših života potičući razumijevanje digitalnog kapitalizma u širim društvenim transformacijama“.¹⁷ Rastuća geo-politička autonomija mašinske inteligencije, algoritamska fabrika, uspostavlja tzv. bio-informacijski kapitalizam digitalnom transformacijom ljudskih interakcija (Hibert, 2022). Rekonfiguracijom diskursa otvorenosti, afektivni fetiš konektivnosti najrecentniji je model digitalnog, epistemičkog kolonijalizma (Hibert, 2018; Hibert, 2022). Ideologija Silikonske doline, utemeljena na tehnološkoj disruptivnosti i inovativnosti generira algoritamski generiran model svijeta zasnovan na automatiziranim kalkulacijama Velikih podataka, datafikacijskoj¹⁸ medijatizaciji tehno-društvenosti. Algoritamska operacionalizacija hegemonije umrežene kolonijalizacije tzv. „platformskog kapitalizma“ (Srnicek, 2016) kao režima „datafikacije“ (van Dijck, 2014) i „podatkovnog kolonijalizma“ (Couldry i Meijas, 2019) isporučena pametnim tehnologijama, u konačnici završava kao sveprisutni *AI hype*.¹⁹ Novi ekonomski imaginarij, datafikacijskog rasta, kako pojašnjava G. Lovink (2022), vođen je starim premisama hiper-rasta, a riječ je o procesu povjeravanja i prenošenja upravljačke moći nad meta-podacima korporativnim platformama koju karakterizira ogromna isprepletenost vlada, biznisa, medija i akademske zajednice u ideo-loškom konsenzusu o moći globalne algoritamske ekonomije. Digitalni odrast da-kle hoće dekolonizirati ekonomski imperativ datafikacijskog rasta artikuliranjem materijalnih konsekvenci platformizacije. Naime, dominacija tehno-industrijskog diktata automatizacije (informacijskog) rasta i razvoja dovodi do potpunog gu-

---

reprzentira kako su ekonomski klasni antagonizam i društveni odnosi dominacije oblikovani digitalizacijom, te istu oblikuju.

¹⁷ Kako zapaža C. Fuchs (2024:190), parafrazirajući N. Fraser kako je kapitalizam više od ekonomije: „digitalni kapitalizam je više od digitalne ekonomije“.

¹⁸ Datafikacija u samoj “srži naše kulture i društvene organizacije” (Schafer i van Es, 2017) unatoč tome što su njezini ideološki temelji, kako zapaža van Dijck (2014), utemeljeni na problematičnim ontološkim i epistemološkim tvrdnjama, a “dataizam pokazuje karakteristike široko rasprostranjenog sekularnog uvjerenja” (isto).

¹⁹ Kako pokazuje Pasquinielli (2023), dekolonizacija AI narativa počinje sa razumijevanjem društvene povijesti algoritma odnosno uvidima da su konkretnе materijalne prakse organizacije i upravljanja znanjem, izražene u kolektivnom ljudskom ponašanju, te da iste sežu sve do drevnih, ritualnih formula koji su također podrazumijevali precizne, korak po korak, instrukcije. Činjenica da čovječanstvo, kako potrtava Pasquinielli, pamti drevne formule o procedurama i tehnikama upravljanja ritualom (te su na taj način ostale sačuvane i zabilježene najdrevnije materijalne prakse, one koje prethode mnogim ljudskim alatima i svim modernim mašinama) oduševljenje umjetnom inteligencijom simptom je povjerenja u algoritme kao apstraktne matematičke principe.

bitka svijesti o njegovoj materijalnosti (Han, 2022: 95–96). Anatomija umjetne inteligencije razotkriva materijalnost koja stoji iza neprozirnosti društvenog algoritma koji počiva na novim oblicima rada i eksploracije (Crawford i Joler, 2018; Joler, 2020; Crawford, 2021). Prema riječima K. Crawford (2021), AI je industrija ekstrakcije, a tri su ključne komponente koje je pokreće: podaci, ljudski rad i okolišni resursi. K. Crawford (2021) pojašnjava kako enormni okolišni otisak ukazuje na duboku materijalnost resursa (rijetki minerali, energija, voda itd.) koji pokreće umjetnu inteligenciju upućujući nas da preoblikujemo svoje razumijevanje centralizacije moći:

„Umjetna inteligencija nije objektivna, univerzalna ili neutralna računalna tehnika koja donosi odluke bez ljudskog usmjerenja. Njezini sistemi su ugniježdeni u društvene, političke, i ekonomске svjetove koje su oblikovali ljudi, institucije i imperativi koji determiniraju ono što ti sistemi čine kao i kako to čine. Oni su dizajnirani da diskriminiraju, amplificiraju hijerarhije i kodiraju skučene klasifikacije. Kada se primjenjuju u društvenim kontekstima poput upravljanja politikama, pravosudu, zdravstvu i obrazovanju one mogu reprodukovati, optimizirati i pojačati postojeće strukturalne nejednakosti. To nije slučajnost: AI sistemi su sagrađeni da posmatraju i interveniraju u svijet na način od kojeg korist prvenstveno imaju države, institucije i korporacije kojima služe. U tom smislu, sistemi umjetne inteligencije su izraz moći koja proizlazi iz širih ekonomskih i političkih snaga stvorenih da uvećavaju profit i centraliziraju kontrolu za one koji njima gospodare. Ali to nije priča koja nam se o umjetnoj inteligenciji obično priča“ (Crawford, 2021: 211).

Nevidljivost isprepletenosti ovih procesa osigurava hegemoniju rasta tzv. „novog ekstraktivizma“ (Joler, 2020) zbog čega bismo mogli ustvrditi kako se digitalni odrast primarno fokusira na razotkrivanje mita o emancipatornim efektima digitalizacije tehnološkim inoviranjem načina postojanja tražeći odgovor na pitanje šta se događa kada umjetna inteligencija saturira politički život i iscrpi planetarne resurse?

6. Zaključna razmišljanja o odrastanju knjižnice

Čini se kako ovaj članak svojim pristupom ostavlja dojam da je moguće ponuditi odgovor na gore postavljeno pitanje, međutim, njegova intencija i aktualizacije prevashodno cilja na propitivanje postojećih imaginarija tranzicije koji pojmu „održivost“ daju privilegovano mjesto u narativima koji sugeriraju promjene ustanjanjem protiv nepravde i siromaštva, zagovaranja solidarnost, poziva na ljudska prava pri čemu se nerijetko zaboravlja kako prosvjetiteljski humanistički univerzalizam svoje korijene vuče u kolonijalnim odnosima. Nedvojbeno da svijet u kojem živimo traži radikalnu transformaciju uslijed urgentnosti intenziviranih klimatskih

promjena, gubitka bioraznolikosti, epidemija, migracija, ratova, međutim, dok sa jedne strane stoje zagovaratelji važnosti sistemskog pristupa i suradnje javnog, privatnog i civilnog društva (Sachs i sur. 2019), sa druge strane stižu stanovišta prema kojima se isključivo razdvajanjem od privatnih i korporativnih interesa uz fokus na pokrete odozdo može zamišljati drugačiji svijet (Mignolo 2006, navedeno prema Arora-Jonsson, 2023). Utjecati na ljudsku prirodu i ustaljene obrascce ponašanja kako bi se promjenile navike u načinu ponašanja neosporno ovisi o načinu na koji se prezentuju ideje promjene. Knjižnice imaju neosporno bitnu ulogu u premoštavanju digitalnog jaza, međutim, kada se tome pridodaju izazovi stajanja na ivici ekološkog kolapsa uzrokovanog zloupotrebom moći, mogli bismo reći kako digitalni odrast knjižnicama nudi priliku za „odrastanje“ u kontekstu razvoja strateških pristupa i partnerstava sa pokretima koji u širem, političko-ekološkom smislu obuhvataju istraživanja koja transformacije društvenosti povezuju sa teorijama i praksama tzv. eko-materijalnosti (Lopez, 2021). Posmatramo li npr. odrast u njegovim aspektima digitalnosti i eko-materijalnosti²⁰, digitalni odrast i eko-medijiske studije osiguravaju pretpostavke za razvoj digitalne eko-medijiske pismenosti. Prema riječima A. Lopeza (2021) ekomedijiska pismenost ima za cilj promovirati normativni pomak eko-etičkih kulturnih politika, medijiskih praksi i stavova, poticati promjene u kulturnom ponašanju ekološki osvještenog građanstva. Preciznije govoreći cilj ekomedijiske pismenost je poticanje normativne promjene eko-etičkim kulturnim politikama, praksama i pristupima transformaciji postojećih medijiskih praksi, struktura industrije i regulacije (isto). Budući da svi mediji imaju utjecaj na okoliš, tačnije, ostavljaju ekološki otisak, nužnost holističkog pristupa analizi medija traži istraživanja kako njihovih materijalnih, simboličkih i afektivnih karakteristika, tako i samih materijalnih stanja medija (ekomaterijalnost), njihovih dometa i ograničenja pa sve do materijalnosti njihove infrastrukture i potrošnje energije. Uvođenjem nerijetko ignoriranih aspekata učinaka digitalne informacijske infrastrukture, kao i kritičke evaluacije digitalnog kapitalizma, omogućuje se dubla integracija pretpostavki rekonceptualizacije kako medijiske i informacijske pismenosti, odnosno kako ističu Haider i Sundin (2022), učinci platformizirane informacijske infrastrukture nerijetko ostaju nedovoljno i površno integrirani u konceptualizaciju medijiske i informacijske pismenosti što, između ostalog, rezultira brojnim paradoksima tako i aktualizacije (kritičkog) bibliotekarstva kojem (digitalni) odrast nudi uporišta za razotkrivanje strukturalnih aspekata informacijskog nereda, posebice ekspoloatacije podataka, ljudskog rada i prirodnih resursa. U tom smislu ovaj članak osim što ukazuje na značaj razumijevanja teorije i prakse odrasta, sugerirajući značaj dekolonizacije imaginarija rasta, upućuje na mogućnosti kritičke reevaluacije poimanja održivosti sa posebnim načinom na zadaće kritičkog bibliotekarstva da se kontinuiranim transponiranjem

---

²⁰ U užem istraživačkom smislu, odrast se kroz ekomedijiske studije izravno fokusira na uticaj medijiskih infrastruktura na prirodno okruženje (engl. *ecomateriality*).

teorijskih perspektiva iz drugih disciplina osnažuju polazišta za društveno odgovorne profesionalne prakse.

LITERATURA

- Alves, I. M. (2009). Green spin everywhere: How greenwashing reveals the limits of the CSR paradigm. *Journal of Global Change and Governance* II, 1: 1–26.
- Andreucci, D. i McDonough, T. (2015). Capitalism. U: G. D'Alisa; F. Demaria i G. Kallis (ur.). *Degrowth: A Vocabulary for a new era* (str. 59–62). New York: Routledge.
- Antonelli, M.; Tanner, R.; Aldrich, R. S. i Ho, A. K. (2022). Libraries in the doughnut economy. U: R. Tanner; R. S. Aldrich; M. Antonelli i A. K. Ho (ur). *Sustainability in libraries: programs and practices* (str. 127–139). ALA Editions. [citrirano: 2024-07-20]. Dostupno na: https://scholarship.rollins.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1372&context=as_facpub
- Arora-Jonsson, S. (2023). The Sustainable development goals: a universalist promise for the future. *Futures* 146, 1. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.103087>
- Brand i sur. (2021). Brand, U.; Muraca, B.; Pineault, É.; Sahakian, M.; Schaffartzik, A.; Novy, A.; Streissler, C. i suradnici. From planetary to societal boundaries: an argument for collectively defined self-limitation. *Sustainability: Science, Practice and Policy* 17(1): 264–291.
- Buch-Hansen, H.; Koch, M. i Nesterova, I. (2024). *Deep transformations: a theory of degrowth*. Manchester: Manchester University Press.
- Budd, J. M. (2003). The library, praxis and symbolic power. *The Library Quarterly* 73, 1: 19–32. [citrirano: 2024-09-11]. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/4309618>
- Civallero, E. i Moreno, S. P. (2016). Libraries, sustainability and degrowth. *Progressive Librarian* 45: 20–45. [citrirano: 2024-06-05]. Dostupno na: <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL45.pdf>
- Cottle, E. (2015). The Myth of a green economy and green jobs: what strategy for labour?. *Sustainable Development* 2. Johannesburg: Rosa Luxemburg Stiftung. [citrirano: 2024-08-19]. Dostupno na: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/english/2015-Green-Economy-E-Cottle-02_20151.pdf
- Couldry, N. i Mejias, U. A. (2019). *The Costs of connection: how data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Redwood City, CA: Stanford University Press.
- Crawford, K. (2021). *The Atlas of AI: power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence*. New Heaven, CT: Yale University Press.
- Crawford, K. i Joler, V. (2018). *Anatomy of an AI system*. [citrirano: 2024-05-15]. Dostupno na: <https://anatomyof.ai/>

- D'Alisa, G.; Demaria, F. i Kallis, G. (ur.) (2015). *Degrowth: a vocabulary for a new era*. New York: Routledge.
- Deaton, A. i Schreyer, P. (2021). GDP, wellbeing, and health: thoughts on the 2017 round of the International Comparison Program. *The Review of Income and Wealth* 68, 1: 1–15. <https://doi.org/10.1111/roiw.12520>
- Domazet, M. i Cik, T. (2023). Model krafne: okvir procjene društvenog utjecaja niskougljične tranzicije na primjeru četiri grada u Hrvatskoj. *Socijalna Ekologija* 32, 3: 193–225. [citirano: 2024-07-22]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/451283>
- Domazet, M. (2014). Treba nam promjena: ideje rasta i razvoja u doba krize fosilne energije i kapitalizma. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 44, 37: 3–36. <https://doi.org/10.15378/1848-9540.2014.37.01>
- Domazet, M., Fischer, M. i Koves, A. (2023). Doughnuts for strategies: a tool for an emerging sustainable welfare paradigm. *European Journal of Social Security* 25, 4: 367–387. <https://doi.org/10.1177/13882627231206>
- Fanning, A. L. i Hickel, J. (2023). Compensation for atmospheric appropriation. *Nature Sustainability* 6: 1077–1086. [citirano: 2024-07-16]. Dostupno na: <https://www.nature.com/articles/s41893-023-01130-8>
- Fletcher, R. i Rammelt, C. (2017). Decoupling: a key fantasy of the post-2015 Sustainable Development Agenda. *Globalizations* 14, 3: 450–467. <https://doi.org/10.1080/14747731.2016.1263077>
- Fuchs, C. (2024). Critical theory foundations of digital capitalism: a critical political economy perspective. *tripleC* 22, 1: 148–196. <https://doi.org/10.31269/triplec.v22i1.1454>
- Haider, J. i Sundin, O. (2022). *Paradoxes of media and information literacy: the crisis of information*. London: Routledge.
- Han, B.C. (2022). *Non-things: upheaval in the lifeworld*. Cambridge: Polity Press.
- Herman, C. (2015). Green new deal and the question of environmental and social justice. *ILO Working Paper 31*. Berlin: Global Labour University. [citirano: 2024-06-20]. Dostupno na: https://global-labour-university.org/wp-content/uploads/2022/03/GLU_WP_No.31.pdf
- Hibert, M. (2018). *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institut i Institut za političku ekologiju.
- Hibert, M. (2022). Rekonfiguracija diskursa otvorenosti. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 65, 2: 1–22. <https://doi.org/10.30754/vbh.65.2.973>
- Hickel, J. (2020). Quantifying national responsibility for climate breakdown: an equality-based attribution approach for carbon dioxide emissions in excess of the planetary boundary. *Lancet Planet Health* 4, 9. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30196-0](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30196-0)

- IFLA (2022a). Što je zelena knjižnica? [citrirano: 2024–09–10]. Dostupno na: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/IFLA-GreenLibraryDefinition_Croatian_2022Jan_v2.pdf
- IFLA (2022b). IFLA Section Environment, Sustainability, and Libraries. (2022, January). *What is green library?* [citrirano: 2024–09–10]. Dostupno na: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/IFLA-GreenLibraryDefinition_English_2022Jan.pdf
- Joler, V. (2020). New extractivism: an assemblage of concepts and allegories. [citrirano: 2024–08–18]. Dostupno na: <https://extractivism.online/>
- Kallis, G. (2011). In defence of degrowth. *Ecological Economics* 70, 5: 873–880.
- Kallis, G. (2016). *In defense of degrowth: Opinions and manifestos*. Uneven Earth Press.
- Kallis, G. (2017). Radical dematerialization and degrowth. *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 375, 2095. <https://doi.org/10.1098/rsta.2016.0383>
- Kallis, G. i sur. (2018). Kallis, G.; V. Kostakis; S. Lange; B. Muraca; S. Paulson i M. Schmelzer. Research on degrowth. *Annual Review of Environment and Resources* 43, 1. [citrirano: 2024–07–20]. Dostupno na: [10.1146/annurev-environ-102017-025941](https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102017-025941)
- Kwet, M. (2024). *Digital degrowth: technology in the age of survival*. London: Pluto Press.
- Latouche, S. (2009). *Farwell to growth*. Cambridge: Polity Press.
- Lawson, S; Sanders, K. i Smith, L. (2015). Commodification of the information profession: a critique of higher education under neoliberalism. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication* 3, 1. <https://doi.org/10.7710/2162-3309.1182>
- Levitsky, S. i Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. New York: Crown Publishers.
- Liegey, V. i Nelson, A. (2020). *Exploring degrowth: a critical guide*. London: Pluto Press.
- Lopez, A. (2021). *Ecomedia literacy. Integrating ecology into media education*. New York, London: Routledge.
- Lovink, G. (2022). *Extinction internet: our inconvenient truth moment*. Amsterdam: Institute for Network Cultures.
- Löwy, M. (2002). Pour une éthique écosocialiste. *Contretemps – Revue de Critique Communiste* 4: 8–14. [citrirano: 2024–07–19]. Dostupno na: <http://www.contretemps.eu/wp-content/uploads/Contretemps%2004.pdf>
- Löwy, M. (2004). ¿Qué es el ecosocialismo? Buenos Aires: Herramienta.
- Mattern, S. (2014). Library as infrastructure. *Places Journal* (June) [citrirano: 2024–07–22]. Dostupno na: <https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure>
- Meadows i sur. (1972). Meadows, D. H.; Meadows, D. L.; Randers, J. i Behrens III, W. W. *The Limits to growth*. New York: Universe Books. [citrirano: 2024–07–11]. Dostupno na: <https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>

- Mignolo, W. D. (2006). Citizenship, knowledge, and the limits of humanity. *American Literary History* 18: 312–332. Navedeno prema: Arora-Jonsson, S. (2023). The Sustainable development goals: a universalist promise for the future. *Futures* 146, 1. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2022.103087>
- Milanović, B. (2018). Doughnut economics: seven ways to think like a 21st century economist by Kate Raworth. Book Review. *Brave New Europe*. [citirano: 2024–07–12]. Dostupno na: <https://braveneweurope.com/doughnut-economics-seven-ways-to-think-like-a-21st-century-economist-by-kate-raworth#comment-373>
- Milanović, B. (2017). The illusion of “degrowth” in a poor and unequal world. globalinequality blog. [citirano: 2024–07–20]. Dostupno na: <http://glineq.blogspot.com/2017/11/the-illusion-of-degrowth-in-poor-and.html>
- Nicholson, K. P. i Seale, M. (ur.). (2018). *The Politics of theory and the practice of critical librarianship*. Sacramento: Library Juice Press.
- O'Neill i sur. (2018). O'Neill, D. W.; A. L Fanning; W. F. Lamb i J. K. Steinberger. A Good life for all within planetary boundaries. *Nature Sustainability* 1, 2: 88–95.
- Parrique T. i sur. (2019). Parrique, T.; J. Barth; F. Briens; C. Kerschner; A. Kraus-Polk; A. Kuokkanen i J. H. Spangenberg. *Decoupling debunked: evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability*. Brussels: European Environmental Bureau. [citirano: 2024–10–20]. Dostupno na: <https://zoe-institut.de/wp-content/uploads/2023/10/Decoupling-Debunked.pdf>
- Pasquinelli, M. (2023). *The Eye of the master: a social history of artificial intelligence*. London/New York: Verso.
- Raworth, K. (2012). *A Safe and just space for humanity. Can we live within the doughnut?*. Oxfam Discussion Papers. Oxford: Oxfam. [citirano: 2024–07–20]. Dostupno na: https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/dp-a-safe-and-just-space-for-humanity-130212-en_5.pdf
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. London: Random House.
- Rockström i sur. (2009). Rockström, J.; W. Steffen; K. Noone; A. Persson; F.S. Chapin III.; E. Lambin; T. M. Lenton i suradnici (2009). Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and Society* 14, 2: 32. [citirano: 2024–08–20]. Dostupno na: <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- Roszkowska-Menkes, M. (2021). Greenwashing. U: S. Idowu, R. Schmidpeter, N. Capaldi, L. Zu, M. Del Baldo, & R. Abreu (ur). *Encyclopedia of Sustainable Management* Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02006-4_390-1
- Runciman, D. (2018). *How democracy ends*. London: Profile Books.
- Sachs i sur. (2019). Sachs J. D.; G. Schmid-Traub; M. Mazzucato; D. Messner; N. Nakicenovic i J. Rockstrom. Six transformations to achieve the SDGs. *Nature Sustainability*, 2: 805–814. [citirano: 2024–10–10]. Dostupno na: <https://www.stockholmresilience.org/publications/publications/2019-09-13-six-transformations-to-achieve-the-sustainable-development-goals.html>

- Schafer, M. i K. van Es (ur.). (2017). *The Datafied society: studying culture through data*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schmelzer, M. (2016). *The Hegemony of growth: the OECD and the making of the economic growth paradigm*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Schneider, F.; G. Kallis i J. Martinez-Alier (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction. *Journal of Cleaner Production* 18, 6: 511–518. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014>
- Smith, T. M. (1998). *The Myth of green marketing: tending our goats at the edge of apocalypse*. Toronto: Toronto University Press.
- Smith, Z. (2012, June). The North West London blues. *New York Review of Books*. Blog. [citrirano: 2024-07-10]. Dostupno na: <https://www.nybooks.com/online/2012/06/02/north-west-london-blues/>
- Soudias, D. (2021). Imagining the Commoning Library: alter-neoliberal pedagogy in informational capitalism. *Journal of Digital Social Research* 3, 1: 39–59. <https://doi.org/10.33621/jdsr.v3i1.58>
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Steffen, W. i sur. (2015). Steffen, W.; K. Richardson; J. Rockström; S. E. Cornell; I. Fetzer; E. M. Bennett; R. Biggs i suradnici. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science* 347. doi: 10.1126/science.1259855
- Stiglitz, J. E. (2009). GDP Fetishism. *The Economist's Voice* 6, 8: 5–5. doi: 10.2202/1553-3832.1651
- UN (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, 42809, 1–13. [citrirano: 2024-07-10]. Dostupno na: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: big data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance and Society* 12, 2: 197–208. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776>
- Weber, H. (2017). Politics of ‘leaving no one behind’: contesting the 2030 Sustainable Development Goals Agenda. *Globalizations* 14, 3: 399–414.
- Wright, E. O. (2011). Real utopias. *Contexts* 10, 2: 36–42. <https://doi.org/10.1177/1536504211408884>